

TATHMINI YA PAMOJA -2017
KIDATO CHA NNE
MACHI/APRILI:MWONGONZO WA MAJIBU

INSHA 102/1

1. Lazima

Muundo

- Ni hotuba
- Kichwa maalum – kichwa kibainishe
  - i) Anayetoa hotuba
  - ii) Wapokezi wa hotuba
  - iii) Tarehe
- Utangulizi – Azinagatie itifaki katika kutaja wahusika mbali mbali katika kongamano.
- Mwili – Ataje mambo/ hatua/ njia mbalimbali za kuzingatiwa ili kuleta suluhisho kwa tatizo husika.
- Hitimisho – Aya fupi ya kuhitimisha hotuba yake – Aweza kuwashukuru wote waliomsikiza.

Baadhi ya majibu

- i) Kudhibiti nidhamu
- ii) Kuhimiza matumizi ya lugha zinazotumiwa katika utahini shuleni – kiingereza na Kiswahili,
- iii) Vipindi vyote vya masomo kuhudhuriwa kwa wakati.
- iv) Kununua makala na vitabu vya kudurusu.
- v) Wazazi kuwajibikia kazi/majukumu yao.
- vi) Kuwa na vitengo imara vya ushauri nasaha shuleni.
- vii) Kuimarisha maabara na maktaba.
- viii) Kuwaelekeza wasomi namna ya kutumia wakati ipasavyo.
- ix) Kuhusisha wanafunzi katika kupanga mambo muhimu ya kimasomo shuleni.
- x) Vifaa vya kimsingi shuleni vinunuliwe kv. vitabu, madawati, viti n.k.

2. Hoja zilenge kuunga mkono kauli

- i) Chuki na uhasama miongoni wa watu wa makabila tofauti tofauti.
- ii) Kudidimia kwa uzalendo.
- iii) Kudorora kwa usalama.
- iv) Huwatisha waekezaji/kupungua kwa uwekezaji.
- v) Huduma duni kwa wananchi kutoka kwa serikali.
- vi) Matamshi yanayowatia wasiwasi au hofu wananchi.
- vii) Uharibifu wa mali kutokana na vita vya kikabila.
- viii) Uwepo wa wakimbizi wa ndani kwa ndani.
- ix) Taasisi za kijamii kv. Familia kuvurugwa.

Tanbihi: Kadiria hoja nyingine zenye kuafiki mada.

3. Methali

– Atunge kisa chenye kubainisha kwamba, mlezi akiogopa kumrudi mwanawe, ndiye atakayejuta kwa kudorora kwa tabia za mwanawe.

- Kisa kuhusu majuto aghalabu kwa mlezi aliyetelekeza ulezi wa mwanaye.
- Mtungo wake udhihirishe jinsi ambavyo mzazi alikosea kumwelekeza mwanawe alipokuwa akifanya maovu na jinsi mzazi alivyoathirika baaadaye.
- Ni insha yenye pembe mbili: kucheka na kujuta.

4. Mtahini atunge kisa chenye kuchukua hitimisho lililotolewa.

Nafsi ya tatu au ya kwanza yaweza kutumika kutegemea ubunifu wa mwanafunzi kv. Asimulie tukio la mhusika Fulani aliyewanyanyasa wanawake kwa kipindi kirefu kisha akakamatwa na kufikishwa mahakamani, alipotolewa hukumu kali au kisa chenye kikawa kinamhusu yeye mwenyewe.

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA INSHA-2017

UTANGULIZI

Karatasi hii imedhamiria kutathmini uwezo wa mtahiniwa wa kuwasiliana na msomaji na kuwasilisha ujumbe kimaandishi, akizingatia mada aliyopewa. Mawasiliano haya yanategemea ukwasi wa lugha ya mtahiniwa, kwa mfano, kutunga sentensi sahihi zenye mtiririko mzuri kimawazo, lugha ya kuvutia na yenye mawazo asili, ubunifu mwingi na hati nadhifu. Kwa ketegemea maagizo ya swali lenyewe na umahiri wa lugha, ni lazima kutilia mkazo mtindo, mada na uwezo wa mtahiniwa kufuata maagizo vilivyo. Mtahini lazima aisome insha yote huku akizingatia sarufi, hoja, msamiati ma mtindo ili aweze kuikadiri kwa kurejelea viwango mbalimbali vilivyopendekezwa. Viwango vyenyewe ni A, B, C na D kutegemea uwezo wa mtahiniwa.

VIWANGO MBALIMBALI

KIWANGO CHA D KWA JUMLA MAKI 01-05

- 1 Insha haieleweki kwa vyovyote vile ama uwezo wa mtahiniwa wakutumia lugha ni hafifu sana hivi kwamba mtahini lazima afikirie kile mtahiniwa anacho jaribu kuwasilisha.
- 2 Mtahiniwa hana uwezo wa kutumia maneno ya Kiswahili kwa njia inayofaa
- 3 Lugha imevurugika, uakifishaji na insha ina makosa ya kila aina.
- 4 Kujitungia swali na kulijibu
- 5 Insha ya urefu wa robo ikadiriwe hapa

NGAZI MBALIMBALI KIWANGO CHA D

D-(D YA CHINI) MAKI 01-02

- 1 Insha haina mpangilio maalum na haieleweki kwa vyovyote vile
- 2 Kujitungia swali tofauti na kulijibu
- 3 Kuandika kwa lugha isiyo Kiswahili au kuchanganya ndimi.
- 4 Kunakili swali au maswali na kuyakariri
- 5 Kunakili swali au kichwa tu

D WASTANI MAKI 03

- 1 Mtiririko wa mawazo haupo
- 2 Mtahiniwa amepotoka kimaudhui.
- 3 Matumizi ya lugha ni hafifu mno
- 4 Kuna makosa mengi ya kila aina

D+ (D YA JUU) MAKI 04-05

- 1 Insha ya aina hii huwa na makosa mengi ya kila aina. Lakini unaweza kutambua kile ambacho mtahiniwa anajaribu kuwasilisha
- 2 Hoja hazikukuelezwa kikamilifu / mada haikukuzwa vilivyo.
- 3 Mtahiniwa hana uhakika wa matumizi ya lugha.
- 4 Mtahiniwa hujirudiarudia
- 5 Insha yenye urefu wa robo ikadiriwe hapa.

KIWANGO CHA C KWA JIJMLA: MAKI 06-10

1. Mtahiniwa anajaribu kuishughulikia mada japo hakuikuza na kuiendeleza vilivyo.
2. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe kwa njia isiyovutia / hana ubunifu wa kutosha.

3. Mtahiniwa anaakifisha sentensi vibaya.
4. Mtiririko wa mawazo unaanza kujitokeza japo kwa njia hafifu.
5. Insha ina makosa mengi ya sarufi, ya msamiati na ya tahajia (hijai.)
6. Insha yenye urefu wa nusu ikadiriwe hapa.

NGAZI MBALIMBALI ZA KIWANGO CHA C

C-(C YA CHINI) MAKI 06-07)

1. Mtahiniwa ana shida ya kuwasilisha na kutiririsha mawazo yake.
2. Mtahiniwa hana msamiati wa kutosha wala miundo ya sentensi ifaayo.
3. Mtahiniwa anafanya makosa mengi ya sarufi, ya hijai na ya msamiati na insha yake haeleweki kwa urahisi

C WASTANI MAKI 08

1. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe lakini kwa njia hafifu,
2. Dhana tofautitofauti hazijitokezi wazi.
3. Mtahiniwa hana ubunifu wa kutosha.
4. Mtiririko wa mawazo ni hafifu na hana ufundi wa lugha unaofaa.
5. Amejaribu kuishughulikia mada aliyopewa
6. Mtahiniwa ana shida ya uakifishaji.
7. Mtahiniwa anafanya makosa mengi ya sarufi ya hijai na ya msamiati lakini bado insha inaeleweka.

C+(C YA JUU) MAKI 09-10

1. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe vizuri akizingatia mada lakini kwa njia isiyo na mvuto.
2. Dhana tofautitofauti zinajitokeza japo kwa njia hafifu.
3. Kuna mtiririko wa mawazo japo hana ufundi wa lugha unaofaa.
4. Misemo na methali zimetumika kwa njia hafiu.
5. Ana shida ya uakifishaji.
6. Kuna makosa ya sarufi, ya msamiati na ya hijai yanayoathiri mtiririko wa mawazo.

KIWANGO CHA B KWA JUMLA: MAKI 11-15

1. Katika kiwango hiki, mtahiniwa anaonyesha hali ya kuimudu lugha.
2. Mtahiniwa anatumia miundo tofauti tofauti ya sentensi vizuri.
3. Mtahiniwa ana uwezo wa kutumia lugha kwa ufasaha.
4. Mada imekuzwa na kuendelezwa kikamilifu.
5. Insha ya urefu wa robo tatu ikadiriwe katika kiwango hiki.

NGAZI MBALIMBALI ZA KIWANGO CHA B

B-(B YA CHINI): MAKI 11-12

1. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe vizuri kwa kueleza hoja tofautitofauti akizingatia mada.
2. Mtahiniwa ana mtiririko mzuri wa mawazo.
3. Mtahiniwa anatumia mifano michache ya msamiati unaovutia.
4. Makosa yanadhihirika/kiasi

B WASTANIMAKI13

1. Mtahiniwa anadhihirisha hali ya kuimudu lugha
2. Mawazo ya mtahiniwa yanadhihirika akizingatia mada.
3. Mtahiniwa anateua na kutumia mifano michache ya misamiati mwafaka.
4. Sarufi yake ni nzuri.
5. Makosa ni machache/kuna makosa machache

B+ (B YA JUU) MAKI 14-15

1. Mawazo ya mtahiniwa yanadhihirika na anajieleza waziwazi.
2. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe kwa njia inayovutia na kwa urahisi akizingatia mada.
3. Mtahiniwa ana mchanganyiko mzuri wa msamiati unaovutia.
4. Sarufi yake ni nzuri.
5. Ukifishaji wa sentensi zake ni mzuri.
6. Makosa ni machache ya hapa na pale.

KIWANGO CHA A KWA JUMLA MAKI16-20

1. Mtahiniwa ana ubunifu wa mawazo yanayodhihirika na kutiririka akizingatia mada.
2. Mtahiniwa anadhihirisha ujuzi wa lugha yenye mnato.
3. Ana uwezo wa kutumia tamathali za usemi ili kutoa hisia zake kwa njia bora na kwa urahisi.
4. Umbuji wake unadhihirisha ukomavu na ukakamavu wake kimawazo
5. Insha ina urefu kamili

NGAZI MBALIMBALI ZA KIWANGO CHA A

A-(YA CHINT) MAKI 16-17

1. Mtahiniwa anadhihirisha ukomavu wa lugha.
2. Mawazo ya mtahiniwa yanadhihirika na anashughulikia mada.
3. Ana mtiririko mzuri wa mawazo
4. Msamiati wake ni mzuri na unaovutia.
5. Sarufi yake ni nzuri.
6. Anatumia miundo tofauti tofauti ya sentensi kiufundi.
7. Makosa ni machache yasiyokusudiwa

A WASTANMAKI18

1. Mtahiniwa anawasilisha ujumbe vizuri kulingana na mada.
2. Anajieleza kikamilifu akitumia lugha ya mnato/kunasa.
3. Anatoa hoja zilizokomaa.
4. Anatumia msamiati wa hali yajuu na unaovutia zaidi.
5. Anatumia miundo tofauti tofauti ya sentensi kiufundi.
6. Makosa ni nadra kupatikana

A+(AYAJUU)MAKI 19 -20

1. Mawazo yanadhihirika zaidi na madai imeshughulikiwa vilivyo.

2. Anajieleza kikamilifu akitumia lugha ya mnato.
3. Hoja zake zimekomaa na zinashawishi.
4. Msamiati wake ni wa hali ya juu na unaovutia zaidi
5. Sura yake ni nzuri zaidi/kabisa
6. Anatomia miundo tofauti tofauti ya sentesi kiufundi.
7. Makosa yote kwa jumla hayazidi matano.

VIWANGO MBALIMABLI KWA MUHTASARI

Kiwango	NGAZI	MAKI
A	A+	19-20
	A	18
	A-	16-17
B	B+	14-15
	B	13
	B-	11-12
C	C+	09-10
	C	08
	C-	06-07
D	D+	04-05
	D	03
	D-	01-02

USAHISHAJI NA UTUZAJI KWA JUMLA

Mtahini ni sharti aisome insha yote akizingatia vipengee muhimu. Vipengee hivi ni maudhui, msamiati, mtindo, sarufi na hijai

MADHUI

1. Maudhui ni hoja au mambo yanayozungumziwa, kuelezewa au kuhadithiwa kwa mujibu wa mada iliyoteuliwa.
2. Maudhui ndio hasa uti wa mgongo wa insha yoyote ile.
3. Ubunifu wa mtahiniwa hukisiwa kwa kutathmini uzito wa maudhui yake kulingana na mada teule

MSAMIATI

Msamiati ni jumla ya maneno yatumiwayo katika lugha husika, Mtahiniwa anatarajiwa kutumia msamiati unaoana na mada teule. Kutegemea ukwasi wa lugha alionao, mtahiniwa anatarajiwa kuikuza mada kwa kuifinyanga lugha kiufundi. Ni muhimu kuelewa kwamba kutokana na maendeleo na ukuaji wa teknolojia na mawasiliano, maneno mapya yanaibuka kila uchao.

MTINDO

Mtindo unahusu mambo yafuatayo.

- Mpangilio wa kazi kiaya.
- Mtiririko na mshikamano wa mawazo kiaya na katika insha nzima.
- Hati nzuri na inayosomeka kwa urahisi.
- Matumizi ya tamathali za usemi, kwa mfano, methali, misemo, jazanda na kadhalika.
- Kuandika herufi vizuri kwa mfano Jj, Pp, Uu, Ww na kadhalika.

- Sura ya insha
- Unadhifu wa kazi ya mtahiniwa.

SARUFI

Sarufi ndio msingi wa lugha. Ufanisi wa mawasiliano hutegemea uwezo wa mtahiniwa wa kutunga sentensi sahihi zenye uwiano wa kisarufi. Mtahini ataonyesha makosa yote ya sarufi yake katika insha anayosahihisha. Makosa ya sarufi huweza kutokea katika:

- (i)Matumizi ya alama za uakifishaji.
- (ii)Kutumia herufi kubwa au ndogo mahali pasipofaa.
- (iii)Matumizi yasiyofaa ya ngeli na viambishi, viunganishi, nyakati, hali, vihusiano na kadhalika.
- (iv)Mpangilio wa maneno katika sentensi.
- (v)Mnyambuliko wa vitenzi na majina
- (vi)Kuacha neno linalohitajika au kuongeza neno lisiohitajika katika sentensi.
- (vii)Matumizi ya herufi kubwa:
  - a, Mwanzo wa sentensi
  - (c)siku za juma,mwezi n.k.
  - b,Majina ya pekee.
    - i) Majina ya mahali, mji, nchi, mataifa na kadhalika.
    - ii) Mashirika, masomo, vitabu n.k.
    - iii)makabila, lugha nk.
    - vi)Jina la Mungu.
    - v) Majina ya kutambulisha hasa wanyama wa kufugwa, kwa mfano yale ya mbwa, popi, simba, Tomi na mengineyo
    - vi)majina ya watu (binadamu)

MAKOSA YA HIJAI/TAHAJIA

Haya ni makosa ya maendelezo. Mtahini anashauriwa asahihishe huku akiyaonyesha yanapotokea kwa mara ya kwanza tu. Makosa ya tahajia huweza kutokea katika:

- (a) Kutenganisha neno kwa mfano ‘aliye kuwa’
- (b) Kuunganisha maneno kwa mfano ‘kwasababu’.
- (c) Kukata silabi visivyo afikapo pambizoni kama vile ‘ngan –o’
- (d)Kuandika herufi isiyofaa kwa mfano ‘ongesa’ badala ya ‘ongeza’
- (a) Kuacha herufi katika neno kwa mfano ‘aliekujia’ badalaya ‘aliyekuja’.
- (f) Kuongeza herufi isiyohitajika kama vile ‘piya’ badala ya ‘pia’.
- (g) Kuacha alama inayotarajiwa katika herufi kama vile ji.
- (11) Kukosa kuandika kistari cha kuendelezea neno afikiapo pambizoni au kukiandika mahali pasipofaa.
  - (i). Kuacha ritifa au kuiandika mahali pasipofaa, kwa mfano ngombe,n.k
  - (j) Kuandika maneno kwa kifupi kama vile k.v., k.m., .y.v., n.k. na kadhalika.
  - (k) Kuandika tarakimu kwa mfano 27-08-2010.

ALAMA ZA KUSAHIHISHA

- = Hupigwa chini ya sehemu ambapo kosa la sarufi limetokea kwa mara ya kwanza tu .
- Hupigwa chini ya sehemu au neno ambalo kosa la hijai imetokea kwa mara ya kwanza tu.

- ✓ Hutumiwa kuonyesha hoja inapokamilikia pambizoni kushoto.
- ^ Hutumiwa kuonyesha kuachwa kwa neno/maneno.
- ✓ Hutumiwa kuonyesha msamiati bora. Alama hii hutwiwa juu ya neno lenyewe.
- X Hutumiwa kuonyesha msamiati usiofaa. Alama hii hutwiwa juu ya neno lenyewe.

Maelezo mafupi yanahitajika kuhusu tuzo lililotolewa. Kila ukurasa uwe na alama ya katikati ili kuthibitisha kuwa mtahini ameupitia ukurasa huo.

UREFU

Mtahiniwa akiandika insha iliyo na maneno yafuatayo atakuwa ametimiza kiwango kilichoonyeshwa:

a)1-174 -robo-asizidi alama 05/20

b)175-274 –Nusu-asizidi alama 10/20

c)275-374 Robo tatu-asizidi alama 15/20